

УДК [930.2+94](477)

В. М. ВОРОНІН*

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ДИРЕКТОРІСЮ УНР ПЕРШОГО ДЕРЖАВНОГО ОРДЕНА

Досліджено історію створення першого ордена Директорії Української Народної Республіки – ордена Визволення.

Ключові слова: Директорія Української Народної Республіки; Залізний хрест; орден Визволення; Військове міністерство; нагородні статути.

У найбільш фундаментальній праці з історії вітчизняної фалеристики “Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини” вказується: “...розуміння необхідності створення власної повноцінної нагородної системи з різних за статусом нагород (орденів, хрестів, медалей тощо) визрівало поступово, зі становленням незалежної України, розбудови її державних інститутів, включаючи в першу чергу ті, що повинні відповідати за створення й функціонування нагородної системи”¹.

Після антигетьманського перевороту грудня 1918 року і приходу до влади Директорії УНР у новій владі також постало (до речі, з тих самих причин, що й в гетьманській Українській Державі, яка перестала існувати) на порядку денному питання створення власної нагородної системи. Про те, яке значення надавалося цьому керівниками Директорії, свідчить той факт, що вже 10 січня 1919 року уряд Директорії – Рада Народних Міністрів УНР прийняв рішення про заснування перших нагород новоствореної республіки – відзнак Республіки та Слави України.

Майже відразу після постанови Ради Народних Міністрів – 24 січня 1919 року Директорія прийняла спеціальний закон, що регулював головні питання створеної нагородної системи.

Про значення цього закону свідчить, зокрема, те, що прийнятий закон підписало фактично все керівництво Директорії. Під законом стоять підписи Голови Ради Народних Міністрів В. Чеховського, за військового міністра начальника канцелярії Військового міністерства отамана Галкина. Затверджений закон “іменем Української Народної Республіки” був Головою Директорії В. Винниченком, членами Директорії Петлюрою, Андрієвським, Макаренком, членом-секретарем Ф. Швецем та посвідчений в. о. державного секретаря М. Корчинським².

---

* *Воронін Віктор Миколайович* – кандидат історичних наук, перший заступник Голови Державної архівної служби України.

Нагородний закон, хоча і був дуже коротким (вміщував лише чотири пункти), але при цьому містив основні складові новостворюваної системи державних нагород.

Пункт перший регулював носіння нагород колишньої Російської імперії. Ним було заборонено “носіння на території Української Народної Республіки як орденських, так і інших зовнішніх відзнак колишньої Російської держави, за винятком Георгіївського хреста та Георгіївської зброї”³.

Звернемо особливу увагу на те, що за загальної заборони носіння нагород колишньої Російської імперії, виняток робився лише щодо Георгіївських хрестів (зрозуміло, що мався на увазі як офіцерський орден Святого Георгія, так і знак ордена Святого Георгія, яким нагороджувалися солдати та унтер-офіцери) та зброї. Це було зроблено з тією метою, щоб в армію Директорії йшли військові з цінним досвідом Першої світової війни, для яких було важливо збереження права на носіння найпрестижнішої в Російській імперії бойової нагороди.

Другим пунктом закону встановлювалася особлива відзнака за участь в антигетьманському повстанні, що повинно було згуртувати навколо Директорії найвідданіших її прихильників. Як було сказано, встановлювалася “зовнішня відзнака” “на пам’ять останньої боротьби з гетьманом та його урядом” та надавалося “право носіння її всім, хто брав ту чи іншу участь у цій боротьбі”⁴.

Третім пунктом засновувалася власне перша державна нагорода УНР двох ступенів для нагородження як цивільних, так і військових. Було сказано: “Встановити особливу відзнаку Республіки двох ступенів для тих громадян України, котрі особливо відзначилися своєю працею у відродженні України як в останній боротьбі проти гетьмана та його уряду, так і за весь час відродження Української Народної Республіки”⁵.

Четвертим пунктом закону встановлювалася суто військова нагорода за відзнаку в бою (фактично вона була аналогом російського Георгіївського хреста, яким у білих частинах продовжували нагороджувати у Громадянську війну). Було сказано: “Встановити відзнаку Слава України двох ступенів для тих старшин і козаків, котрі виявили своє лицарство в бою”⁶. Відзначимо при цьому, що на відміну від Георгіївських нагород Російської імперії відзнака Слава України не поділялася на офіцерську (старшинську) та солдатську, що повинно було додатково засвідчити демократизм влади Директорії.

Однак слід звернути увагу на те, що у законі Директорії немає взагалі слова “орден”, хоча засновані нею нагороди Республіки та Слави України повністю відповідають цій дефініції. Замість цього використовується лише назва “відзнака”. Це також пояснюється намаганням Директорії будь-що підкреслити свій демократизм, враховуючи, що революційна пропаганда зробила у свідомості більшості населення ордени однією з головних ознак “старого режиму”.

Цей закон поклав початок створенню нагородної системи УНР, й вона, незважаючи на вкрай важкий час Громадянської війни, розвивалася й далі.

Але закон від 24 січня так і залишився на папері – визначені у ньому відзнаки не були вироблені, їх статuti не розроблені, а жодного нагородження так й не відбулось. Проте він став основою для подальшого становлення нагородної системи УНР, найбільш важливим в якій було створення ордена Визволення.

Не викликає сумніву, що у короткій історії творення Директорією власної нагородної системи її вершиною стало заснування ордена Визволення як найбільш ретельно і досконало розробленого та такого, який повинен був посісти головне місце у ній.

За участь у боях армії УНР наприкінці 1919 – початку 1920 року Директорія хотіла запровадити спеціальну відзнаку “За зимовий похід і бої”, розробкою якої займалася Пенсійна управа Військового міністерства. Остаточний проект нагороди, яка отримала офіційну назву Залізного Хреста, був затверджений одночасно з орденом Визволення 19 жовтня 1920 року, коли вже Директорія була витіснена червоними військами з української території.

У Наказі Головної команди війська УНР (за підписом Головного отамана Петлюри і в.о. військового міністра генштабу генерал-поручника Галкіна) про встановлення в армії ордена Визволення і відзнаки Залізний хрест зазначалося: “Трьохрічна безупинна боротьба кращих синів нашого народу з ворогами самостійності нашої держави заслуговує вищої похвали й невідкладно вимагає особливого відзначення тих із них, які своєю хоробрістю в боях або енергією та невтомною працею принесли визнану користь для держави. Для здійснення цього завдання в Українській республіканській армії встановлюються ордени 1. Визволення й 2. Відзнака Залізного хреста, статuti яких до цього додаються”⁷.

У цьому ж документі встановлювалось взаємне старшинство орденів:

- а) орден Визволення 1-го ступеня;
- б) орден Визволення 2-го ступеня;
- в) відзнака Залізного хреста.

Одночасно зазначалося, що “відзнакою Залізного хреста можуть бути нагороджені по присуду Ради Залізного хреста особи, які брали участь в поході з грудня по 6 травня 1920 р., незалежно від нагороди іншими орденами”⁸.

Слід особливо відзначити, що вперше у нагородній практиці України порушувалось питання про нагородження державними відзнаками іноземних громадян, що було значним кроком уперед у розвитку нагородної системи. У наказі наголошувалось: “Приймаючи на увагу

можливість нагородження зазначеними вище орденами не тільки військових, а й цивільних, а також підданих інших держав, військовому міністру одночасно з цим подбати про проведення статутів через Раду Народних Міністрів”⁹.

Разом з наказом також були прийняті статuti орденів Визволення і відзнаки Залізного Хреста.

Що стосується відзнаки Залізного хреста, то звертає на себе увагу, що в положенні особливо відзначалося про можливість нагородження нею жінок з числа військового медичного персоналу (що було абсолютною новиною в нагородній системі України): “Сестри-жалібниці, фельдшериці й інші особи – жінки медичного персоналу отримують жетон (такий же хрест, але зменшений в три рази, який носить в розетці жовто-блакитного кольору); жетон дає права й привілеї такі, як і відзнака Залізного хреста”¹⁰.

Як і в попередніх нагородних проектах Директорії був чітко прописаний порядок нагородження. Згідно з ним відзнака давалася виключно за затвердженням спеціально створеної ради Залізного хреста. Рада Залізного хреста складалася з представників від частин, які брали участь в поході (старшин та козаків по одному від полку), по обранню учасників походу. Ради для козаків збирались при дивізіях, а для старшин – при штабі армії.

Також вперше в нагородній справі України визначався кодекс поведінки нагороджених, які за його порушення могли бути “притягнуті до відповідальності” (тобто фактично йшлося про позбавлення отриманої нагороди). Згідно з п. 4 Розділу II: “Особи, що мають Залізний хрест повинні стежити за тим, щоб жоден лицар цього хреста не заплямував козацької честі. Кожен лицар, що зробив ганебний вчинок, притягується до відповідальності радою по заяві хоч би одного лицаря”¹¹.

Надзвичайно ретельно у положенні були виписані права і привілеї нагороджених відзнакою. Досить сказати, що цей розділ складався з 37 пунктів. При цьому серед них були пункти, які стосувалися прав і привілеїв родин нагороджених.

Так, гарантувалося, що дружини лицарів після смерті чоловіка одержують пенсію в розмірі, яку отримували їхні чоловіки при житті або яка належала їм впродовж одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах. Крім того, дружина лицаря й діти до повноліття забезпечувались безкоштовним лікуванням в державних та громадських лікарнях.

Ще більшої уваги заслуговує і затверджений статут ордена Визволення, що став першим орденом УНР.

Вивчаючи затверджений статут, не можна не помітити, що він надто схожий з проектом ордена Республіки, що розроблявся раніше.

При цьому в статуті ордена Республіки відчувається значна схожість зі статутом ордена Святого Георгія-Побідоносця, що цілком ло-

гічно. Більшість старшинського складу армії УНР походила з офіцерів колишньої Російської імператорської армії, і для них була зрозуміла логіка заснування нового бойового ордена.

Статут ордена Визволення складався з шести наступних розділів: Загальні положення; Порядок нагороди і нагородної ради; Хто й за що може бути нагороджений орденом Визволення; Про привілеї лицарів ордена Визволення; Опис ордена Визволення; Положення про печатку ордена Визволення¹².

У статуті підкреслювалося, що орден Визволення (як і колись хрест Святого Георгія-Побідоносця) “має свідчити про високу хоробрість і бойові відзначення військовослужбовців”¹³.

Надзвичайно схожий (фактично ідентичний) з Георгіївським статутом і наступний пункт: “Орден Визволення встановлюється для нагородження начальників всіх ступенів (старшин і козаків) за виявлені ними в воєнний час зі своїми частинами вчинки хоробрості, мужності і розпорядності і вояків всякої ранги за виявлені ними у військовий час вчинки персональної хоробрості й мужності”¹⁴.

Згідно зі статутом, розглядом представлень для нагородження орденом Визволення займалася Вища нагородна рада. Відзначалося, що надалі в Раді “з 7 лицарів цього ордена по призначенню головного отамана” головує член, обраний самою Радою¹⁵.

Також передбачалося, що “в надзвичайних випадках, коли відзначення старшин та козаків виявлені в яскравій і повній мірі на місці самого бою і не виникає сумніву відносно нагородження вчинка орденом, то воно може бути зроблено по докладу командуючого армією, персонально Головним отаманом без попереднього розгляду у Вищій нагородній раді з видачею самої нагороди на місці бою”¹⁶.

Передбачувалося і питання перших нагороджень, до того як буде утворена Вища нагородна рада: “Перші нагородження до утворення необхідної при Вищій нагородній раді кількості лицарів ордена проводяться владою Головного отамана Українського республіканського війська з числа тих осіб, які виявили в Дієвій армії особисті бойові відзначення”¹⁷.

Було ретельно деталізовано, хто саме і за які подвиги може бути нагороджений. Крім того, що цьому було спеціально присвячено 35 пунктів статуту, подавалося і визначення головного принципу нагородження: “При нагородженні орденом Визволення не звертається уваги ні на відзначення в минулих війнах у складі чужих армій, ні на високі ранги. Нагородження вимагає не тільки того, щоб нагороджуваний виконував свої службові обов’язки згідно з урочистою обіцянкою, з вимогами військової честі й морального зобов’язання, відзначився, може, й несподівано для себе, яким-небудь славетним вчинком, але щоб носив у собі серед інших чеснот ще й деякі душевні якості, нерозлучно зв’язані зі здібністю до високих подвигів, як, наприклад, зневажання

явної небезпеки і хоробрість, сміливість та відвага, присутність духу та рішучість, самого офіцера та самовідречення, здатність до виявлення власної ініціативи, коли те вимагається, вірність Україні й любов до Батьківщини та до військової слави, дисциплінованість та відданість своїй справі”¹⁸.

Таким чином, можна констатувати, що нагородна система (хоча і виключно на папері, без виготовлення орденських відзнак і проведення реальних нагороджень), вищим досягненням якої стало заснування ордену Визволення, створена Директорією УНР лише наприкінці 1920 року, коли Громадянська війна була нею остаточно програна і територія України залишена.

¹ Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004, Книга перша. – С. 57.

² Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. – Вип. 5. – Ч. 75.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3172, оп. 1, спр. 30, арк. 69.

⁸ ЦДАВО України, ф. 3172, оп. 1, спр. 30, арк. 69.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само, арк. 70.

¹¹ Там само.

¹² ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 117, арк. 3–7.

¹³ Там само, арк. 3.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само, арк. 4.

Исследовано историю создания первого ордена Директории Украинской Народной Республики – ордена Освобождения.

Ключевые слова: Директория Украинской Народной Республики; Железный крест; орден Освобождения; Военное министерство; наградные уставы.

The article presents the history of the establishment of the first order of the Directory of UNR – the Order of Liberation.

Keywords: Directory of UNR; the Iron Cross; the Order of Liberation; the War Ministry; the Award statutes.